

2

Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit?

Lex Herweijer

2.1	Grenzen in zicht?	43
2.2	Waarom een omslag?	44
2.3	Opleidingsmobiliteit bij de cohorten geboren voor 1925 tot en met 1975-'84	48
2.4	Kijk op kansen in het onderwijs	58
2.5	Voorkómen van neerwaartse mobiliteit	64
2.6	Slotbeschouwing	66
	Noten	67
	Literatuur	69

Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij de desbetreffende publicatie)

Samenvatting

De aanhoudende groei van de onderwijsdeelname roept de vraag op naar de grenzen van de opwaartse onderwijsmobiliteit. Is opwaartse mobiliteit nog steeds vanzelfsprekend, of moeten we rekening houden met een toename van de neerwaartse mobiliteit nu zoveel ouders zelf hoogopgeleid zijn?

Gegevens over de onderwijsmobiliteit tussen ouders en kinderen bij cohorten geboren tussen de jaren tien en tachtig van de vorige eeuw laten zien dat zich bij mannen een omslag voltrekt naar minder opwaartse en meer neerwaartse mobiliteit. Dat is niet alleen een gevolg van de toegenomen omvang van het hoogopgeleide milieu, waardoor op voorhand een steeds groter deel van de jeugd blootstaat aan het risico van daling. Bij recente cohorten is de kans op daling bij zonen van hoogopgeleide ouders eveneens toegenomen. Bij vrouwen is nog nauwelijks een omslag naar meer daling zichtbaar.

Het vertrouwen van de bevolking in de mogelijkheden om hogerop te komen in het onderwijs is nog steeds vrij groot. Veel lager en middelbaar opgeleiden verwachten dat hun kinderen een of meer stappen omhoog zullen zetten op de onderwijsladder, hogeropgeleiden houden nauwelijks rekening met de mogelijkheid van daling. Ook lageropgeleiden zien persoonlijke aanleg en inzet als de belangrijkste ingrediënten van een succesvolle onderwijsloopbaan, naast steun vanuit het gezin. Een laag herkomstmilieu wordt minder gezien als een hinderpaal. Het belang van onderwijs voor maatschappelijk succes en als vehikel voor sociale stijging wordt echter tot op zekere hoogte gerelativeerd. Men ziet diploma's niet als een garantie voor succes en een flink deel van de bevolking, waaronder ook veel hogeropgeleiden, meent dat je het ook zonder diploma's ver kunt brengen in de maatschappij.

2 Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit?

2.1 Grenzen in zicht?

Het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking is de afgelopen eeuw sterk gestegen. Opeenvolgende geboortecohorten volgden steeds langer onderwijs en elk volgend cohort bereikte een hoger opleidingsniveau dan het voorgaande. Kwamen de vooroorlogse geboortecohorten vaak niet verder dan het lager onderwijs of een lagere beroepsopleiding, tegenwoordig begint al meer dan de helft van een geboortecohort aan een opleiding in het hoger onderwijs (Turkenburg en Vogels 2009). Elders in dit rapport (hoofdstuk 13) wordt een beeld geschetst van de stijging van het opleidingsniveau bij opeenvolgende geboortecohorten.

De aanhoudende groei van de onderwijsdeelname betekende binnen gezinnen dat kinderen vaak langer onderwijs volgden en een hoger opleidingsniveau haalden dan hun ouders. Onderwijs ging ook een steeds grotere rol spelen bij de toedeling van maatschappelijke posities. Kinderen konden vooruitkomen op de maatschappelijke ladder door de kansen te benutten die het onderwijs hen bood. Voor ouders die zelf weinig opleiding hadden genoten, hield het onderwijs de belofte in van een betere toekomst voor hun kinderen.

Soms werden er reuzenstappen gezet en maakten kinderen binnen één generatie de oversteek van het ongeschoolde naar het hooggeschoolde milieu (Herweijer 2006). Opleidingen zoals de kweekschool en het seminarium (vooropleiding tot priester) konden daarbij een brugfunctie vervullen. Als ‘universiteit voor de armen’ fungeerde de kweekschool als vehikel voor sociale stijging voor getalenteerde arbeiderskinderen, ook omdat zij met het kweekschooldiploma verder konden studeren (Van Essen 2006). Voor katholieke jongens uit het arbeidersmilieu fungeerde het (klein)seminarium ook wel als toegangspoort voor het hoger onderwijs (Matthys 2010). Vaker echter werden er kleine stappen gezet en vergde het meerdere generaties om de hoogste sport van de onderwijsladder te bereiken.

De algehele stijging van het opleidingsniveau van de bevolking en de sterk toegenomen onderwijsdeelname roepen de vraag op naar de grenzen van de opwaartse opleidingsmobiliteit. Is opwaartse mobiliteit nog steeds vanzelfsprekend? Moeten we rekening houden met een toename van de neerwaartse mobiliteit nu steeds meer ouders zelf hoogopgeleid zijn?

Onderwijs vervult een belangrijke functie als middel tot emancipatie en verheffing voor jongeren uit de lagere sociale klassen (WRR 2006). Bij een omslag naar minder opwaartse mobiliteit zou die functie op de tocht kunnen komen te staan. Voor jongeren uit de hogere sociale klassen die de sociale status en de levensstandaard waarmee ze zijn opgegroeid willen vasthouden, is een goede opleiding steeds belangrijker geworden. Rechtstreekse overerving van de sociale status van ouders op kinderen komt steeds minder voor (De Graaf en Luijckx 1995). Een toename van de neerwaartse mobiliteit zou betekenen dat meer jongeren uit de hogere opleidingsmilieus te maken zullen krijgen met statusverlies.

In dit hoofdstuk brengen we de onderwijsmobiliteit van ouders op kinderen in kaart. We gaan na hoe de balans tussen stijging en daling op de onderwijsladder zich heeft ontwikkeld bij opeenvolgende geboortecohorten. We beperken ons daarbij tot autochtone Nederlanders. De expansie van de onderwijsdeelname van verschillende niet-westers allochtone groepen is nog niet ver gevorderd. Vooral veel ouders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond hebben nog weinig, of soms zelfs geen onderwijs gevolgd (Gijsberts en Herweijer 2009). Hun kinderen kunnen eigenlijk alleen maar verder komen in het onderwijs dan zichzelf. De vraag naar de grenzen aan de opwaartse mobiliteit is voor hen nog niet aan de orde. De uitgangspositie van deze groepen lijkt in dat opzicht op die van autochtoon Nederlandse gezinnen in het eerste deel van de twintigste eeuw. Om hun achterstand in te lopen zal de onderwijsdeelname van niet-westerse groepen wel veel sneller moeten toenemen dan in het verleden de deelname van autochtone Nederlanders. Een deel van de Turkse en Marokkaanse jongeren lukt het daadwerkelijk om binnen één generatie vanuit een ongeschoold milieu de overstap naar het hoger onderwijs te maken (Gijsberts en Herweijer 2009).

2.2 Waarom een omslag?

Door de algehele stijging van het opleidingsniveau zijn de omstandigheden waarbinnen stijging op de onderwijsladder tot stand komt sterk veranderd in de afgelopen eeuw. Vroeg in de twintigste eeuw had driekwart van de ouders hooguit de lagere school afgemaakt, terwijl het hoogopgeleide milieu maar heel klein was. In de loop van de twintigste eeuw is de omvang van het middelbare en het hogere opleidingsmilieu sterk toegenomen. Van de cohorten geboren in het tweede deel van jaren zeventig en het eerste deel van de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft bijna 30% hoogopgeleide ouders, terwijl nog maar 5% ouders heeft die niet meer dan lagere school hebben afgerond.¹

Van bodem- naar plafondeffecten

Deze verschuiving heeft gevolgen voor de kansen op stijging en daling op de onderwijsladder. Doordat de verdeling naar opleidingsniveau aan zowel de onder- als de bovenkant begrensd is, doen zich 'bodem-' en 'plafondeffecten' voor. Aan de onderkant van de opleidingsverdeling is neerwaartse mobiliteit niet mogelijk en is de opleidingsmobiliteit per definitie opwaarts gericht. Aan de bovenkant van de opleidingsverdeling is de mobiliteit om vergelijkbare redenen per definitie neerwaarts gericht. Door de grote omvang van het laagopgeleide milieu waren veel kinderen in het eerste deel van de twintigste eeuw onderhevig aan het 'bodemeffect': stijging op de onderwijsladder was de enig mogelijke verandering. Als gevolg van de verschuiving in de verdeling over opleidingsmilieus is de groep jongeren die onderhevig is aan het 'bodemeffect' steeds kleiner geworden, terwijl het 'plafondeffect' steeds meer gewicht heeft gekregen. Steeds meer kinderen staan bloot aan het risico van daling en kunnen hooguit het opleidingsniveau van hun ouders evenaren. De kans op daling ten opzichte van het ouderlijk opleidingsmilieu neemt hierdoor binnen de totale bevolking als vanzelf toe, terwijl de kans op stijging kleiner wordt. Het is daarvoor niet nodig dat de kansen op stijging en daling bij de onderscheiden opleidingsmilieus veranderen. Als gevolg van het

‘plafondeffect’ is opwaartse opleidingsmobiliteit uiteindelijk een zelfdempend mechanisme.

Veranderingen bij de onderscheiden opleidingsmilieus?

Vermindering van de opwaartse mobiliteit en een toename van de neerwaartse mobiliteit kunnen in theorie samengaan met stabiele kansen op stijging en daling vanuit de onderscheiden opleidingsmilieus. Om verschillende redenen is echter te verwachten dat ook bij de afzonderlijke opleidingsmilieus veranderingen zijn opgetreden in de kansen op stijging en daling.

Diverse ontwikkelingen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt zullen de opwaartse mobiliteit vanuit de lagere opleidingsmilieus hebben bevorderd. In het onderwijs werd de leerplicht verlengd, nam het aanbod van opleidingen toe en werden door studiebeurzen financiële drempels voor kinderen uit weinig draagkrachtige gezinnen geslecht. Het toenemende belang van diploma’s op de arbeidsmarkt zette jongeren uit de lageropgeleide milieus ertoe aan gebruik te maken van de mogelijkheden die het onderwijs hen bood. Met de minimumnormen die de overheid stelde – eerst impliciet in de vorm van de leerplicht, later expliciet met de startkwalificatienorm – werd een bodem gelegd in de onderwijsdeelname, die opwaartse opleidingsmobiliteit uit het laagste opleidingsmilieu tot op zekere hoogte heeft afgedwongen.

Ook veranderingen in de kwaliteit en de selectiviteit van het onderwijs dat op de verschillende niveaus wordt aangeboden, kunnen indirect de opwaartse opleidingsmobiliteit hebben bevorderd. Indien opleidingen in de loop der tijd onder druk van de massale toestroom van deelnemers makkelijker en minder selectief zijn geworden, zal dat de kans op opwaartse mobiliteit vanuit de lagere milieus hebben vergroot. Een dergelijke ontwikkeling zou wel afbreuk doen aan de waarde van opwaartse opleidingsmobiliteit voor de betrokkenen. Het is overigens niet bekend of het niveau van opleidingen is gedaald in de afgelopen decennia (Bronneman-Helmers 2004).

Kinderen uit de hogere opleidingsmilieus zullen ernaar streven hun goede maatschappelijke uitgangspositie vast te houden. Volgens Boudon (1974) volgen jongeren zoveel onderwijs als nodig is om de sociale status van hun ouders te evenaren. Daarbij lijken ze er rekening mee te houden dat de waarde van diploma’s in de loop der tijd is verminderd: ze streven ernaar om de relatieve positie van hun ouders te behouden (Van der Werfhorst 2005). Omdat de gevolgen van het niet evenaren van het hoge opleidingsniveau van hun ouders waarschijnlijk ingrijpender zijn geworden, ligt het in de rede dat neerwaartse mobiliteit vanuit de hoogopgeleide milieus bij recente cohorten minder voorkomt dan in eerdere cohorten.

Meer opwaartse mobiliteit van vrouwen door emancipatie

Dankzij de emancipatie van vrouwen hebben meisjes en jonge vrouwen de afgelopen decennia een geweldige inhaalslag gemaakt in het onderwijs. De onderwijsdeelname van meisjes en jonge vrouwen is veel sterker gegroeid dan die van jongens en jonge mannen, en op veel fronten hebben zij jongens en jonge mannen inmiddels ingehaald (Hartgers en Portegijs 2009). Voor de opleidingsmobiliteit tussen generaties betekent dit dat de trend naar meer opwaartse mobiliteit uit de lagere opleidingsmilieus bij vrouwen

nog veel meer uitgesproken zal zijn dan bij mannen. Neerwaartse mobiliteit uit de hogere milieus zal vroeger bij vrouwen veel meer zijn voorgekomen dan bij mannen, maar zal daarna sterk zijn afgenomen.

Veranderingen in de samenstelling van het laagst opgeleide milieu

Hebben factoren in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in de samenleving (de emancipatie van vrouwen) de opwaartse mobiliteit vooral bevorderd, veranderingen binnen de onderscheiden opleidingsmilieus hebben mogelijk een dempende werking gehad. Als gevolg van de algehele stijging van het opleidingsniveau lijkt het karakter van de gelaagdheid naar opleidingsmilieus veranderd. Met name het autochtone laagopgeleide milieu is van samenstelling veranderd. In het verleden waren er ouders in dit milieu die door uiteenlopende omstandigheden weinig onderwijs hadden kunnen volgen. Een voortgezette opleiding was nog veel minder de norm dan tegenwoordig, was financieel lang niet altijd haalbaar en werd bovendien voor meisjes vaak niet nodig gevonden. Een deel van de laagopgeleiden had meer ambities en had ook meer in de mars dan op basis van hun lage opleidingsniveau zou worden verwacht. Dit is ook het beeld dat naar voren komt uit de studie van Matthys (2010) naar academici met een achtergrond in het werkmilieu. Zij hadden vaak ouders die onder invloed van bijvoorbeeld de crisis van de jaren dertig of de Tweede Wereldoorlog geen opleiding hadden kunnen volgen. Qua intelligentie en normatieve oriëntatie staken deze ouders echter uit boven de rest van de werkersklasse. Hun gemiste opleidingskansen zetten ze om in een stimulans voor hun kinderen: deze moesten waarmaken waar zij zelf door omstandigheden de kans niet voor hadden gehad.

De mogelijkheden om aan vervolgopleidingen deel te nemen zijn in het tweede deel van de twintigste eeuw sterk toegenomen. De groep autochtone volwassenen die desondanks maar beperkt onderwijs heeft gevolgd, zal daardoor een andere samenstelling hebben dan in het verleden. Het is een minderheid van achterblijvers geworden; positieve uitschieters die meer in hun mars hebben, maar door omstandigheden zijn blijven steken op een laag opleidingsniveau worden schaars.² De kans op echtscheiding is groter bij lageropgeleiden (CBS 2009), terwijl kinderen die opgroeien in eenoudergezinnen een hoger risico van schooluitval lopen (Herweijer 2008). Een verschraving van het laagopgeleide milieu zal vermoedelijk doorwerken in het opvoedingsklimaat, in de onderwijsambities die de ouders voor hun kinderen koesteren, en in de sociaal-culturele bagage die ze hun kinderen kunnen meegeven.

The rise of meritocracy

In *The Rise of the Meritocracy 1870-2033* geeft Micheal Young (1958) een satirische schets van de Britse samenleving die in 2034 volledig is geordend naar verdienste. Sociale klassen zijn volledig homogeen geworden en de kloof tussen sociale klassen heeft zich verdiept. In het verleden *no class was homogeneous in brains; clever members of the upper classes had as much in common with clever members of the lower classes as they did with stupid members of their own* (p. 106). Dankzij de meritocratisering zijn begaafde kinderen uit de lagere sociale klassen doorgestroomd naar de hogere klassen. Omdat talent een erfelijke component heeft en omdat huwelijkspartners met een vergelijkbaar opleidingsniveau en IQ worden gezocht, wordt het lidmaatschap van sociale klassen in toenemende mate erfelijk. Sociale ongelijkheid wordt vervangen door ongelijkheid op basis van aangeboren talenten. *The top of today is breeding the top of tomorrow to a greater extent than at any time in the past. The elite is on the way to becoming hereditary; the principles of hereditary and merit are coming together* (p. 176). De dynamiek tussen sociale klassen, die aanvankelijk toenam door de afroming van talent uit de lagere klassen, is uiteindelijk stilgevallen in de ver doorgevoerde meritocratie. Iedereen heeft alle kansen gehad en dat maakt het lot van de lagere klassen des te meer betreuenswaardig: *Are they not bound to recognize that they have an inferior status- not as in the past because they were denied opportunity; but because they are inferior?* (p. 107-108).

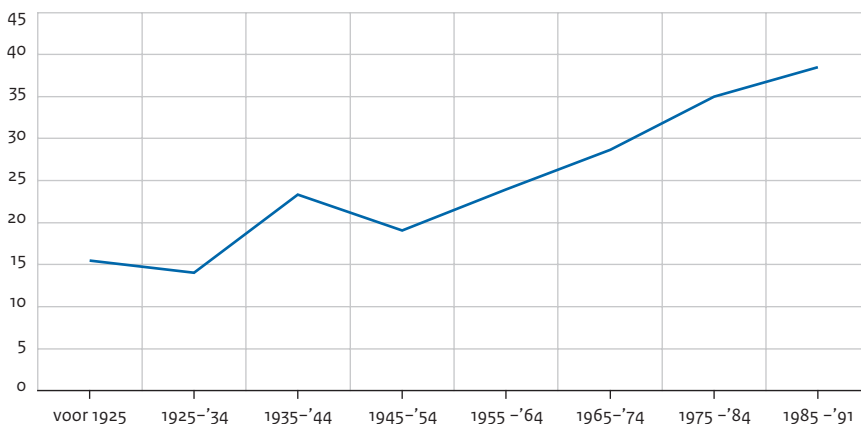
Vogels en Bronneman-Helmerts (2003) laten zien dat de leerprestaties van kinderen uit het autochtone laagopgeleide milieu in het basisonderwijs zijn verslechterd sinds het begin van de jaren negentig. Dat betekent niet dat het talent in het laagopgeleide milieu volledig is uitgeput; onderbenutting van capaciteiten komt nog altijd meer voor bij kinderen met laagopgeleide ouders dan bij kinderen met hoogopgeleide ouders (Mulder et al. 2007). Wel is denkbaar dat ouders uit het laagopgeleide milieu steeds minder goed in staat zijn om de talenten van hun kinderen tot ontwikkeling te brengen. De startkwalificatienorm bevordert dat kinderen uit het autochtone laagopgeleide milieu in ieder geval ten opzichte van hun ouders een bescheiden stap omhoog zetten op de onderwijsladder, maar de kans op grote stappen vooruit neemt waarschijnlijk af.

Veranderingen in het hoogopgeleide milieu

Ook in de samenstelling van het hoogopgeleide milieu hebben zich veranderingen voorgedaan die wellicht gevolgen hebben voor de onderwijskansen. Een ontwikkeling die in de lijn ligt van de voorspelling van Michael Young, is de toegenomen opleidingshomogamie in het hoogopgeleide milieu. In het verleden had een hoogopgeleide ouder – meestal de man – in de regel een middelbaar of laagopgeleide partner. Bij recente cohorten komt het vaker voor dat beide ouders hoogopgeleide zijn (figuur 2.1). Vanwege deze cumulatie van ouderlijk opleidingskapitaal binnen het hoogopgeleide milieu is te verwachten dat de verschillen ten opzichte van het middelbare en lagere milieu toenemen. Overigens heeft ook bij de meest recente geboortecohorten nog altijd slechts een minderheid van de kinderen uit dit milieu twee hoogopgeleide ouders.

Figuur 2.1

Opleidingshomogeniteit^a van ouders in het hoogopgeleide milieu, naar geboortecohort van de kinderen (in procenten van alle kinderen met minstens één hoogopgeleide ouder)

a Homogeen: beide ouders zijn hoogopgeleid (hbo of wetenschappelijk onderwijs).

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Uit gegevens over het opleidingsniveau van de ouders van basisschoolleerlingen in het schooljaar 2007/'08 blijkt dat de trend in figuur 2.1 langzaam verder doorzet. Van 42% van de basisschoolleerlingen met minstens één hoogopgeleide ouder was ook de andere ouder hoogopgeleid; dit blijkt uit het databestand COOL 2007 (ITS/SCO/NWO).³ Ook onderzoek naar gezinsvorming wijst uit dat hoogopgeleiden steeds vaker een partner kiezen met hetzelfde opleidingsniveau. Koos in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog slechts een minderheid van de hoogopgeleide mannen een hoogopgeleide partner, in het eerste decennium van deze eeuw maakt de meerderheid deze keuze (CBS 2009). In andere opzichten is het hoogopgeleide milieu mogelijk minder homogeen geworden. Het is sterk in omvang toegenomen en een hoge opleiding geeft minder dan voorheen toegang tot functies van een hoog niveau (Wolbers 1998; Batenburg et al. 2003). Mogelijk is er daardoor binnen het hoogopgeleide milieu meer variatie ontstaan in de mate waarin hogeropgeleiden beschikken over hulpbronnen die ze kunnen inzetten voor de schoolloopbanen van hun kinderen.

2.3 Opleidingsmobiliteit bij de cohorten geboren voor 1925 tot en met 1975-'84

Hoe heeft de intergenerationele opleidingsmobiliteit zich ontwikkeld bij opeenvolgende geboortecohorten? De *absolute of feitelijke* mobiliteit tussen de generaties heeft betrekking op het aantal positiewisselingen op de onderwijsladder, zowel opwaarts als neerwaarts. Vanwege het groeiende belang van plafondefecten verwachten we binnen de totale bevolking bij recente cohorten een vermindering van de opwaartse mobiliteit en een

toename van de neerwaartse mobiliteit. Nadat we de totale mobiliteit in kaart hebben gebracht gaan we na hoe de mobiliteit vanuit de afzonderlijke opleidingsmilieus zich heeft ontwikkeld: zijn er ook verschuivingen bij de onderscheiden opleidingsmilieus? We gebruiken vier edities van het vierjaarlijkse Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (AVO 1995, 1999, 2003 en 2007) om de ontwikkeling van de mobiliteit in kaart te brengen. Daarmee kunnen we het bereikte opleidingsniveau van cohorten geboren tussen de jaren tien en het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw afzetten tegen het opleidingsniveau van hun ouders. We richten ons op de autochtoon Nederlandse bevolking van 25 jaar en ouder.⁴ Het uitgangspunt is een indeling in zes opleidingsniveaus: lager onderwijs, lbo/vbo, mulo/mavo, havo/vwo/mbo, hbo, en wetenschappelijk onderwijs. De mate van mobiliteit is mede afhankelijk van de gehanteerde indeling: bij een grovere indeling zijn er minder bewegingen tussen de opleidingslagen. Het opleidingsmilieu definiëren we aan de hand van de ouder met de hoogste opleiding. Bij de cohorten geboren in het eerste deel van de twintigste eeuw was dat bijna altijd de vader, voor zover niet beide ouders laagopgeleid waren. Bij meer recente cohorten zijn er veel vaker verschillen tussen de opleiding van de vader en de moeder en heeft lang niet meer altijd de vader de hoogste opleiding. Ruim vier op de tien jongeren geboren in de jaren tachtig van de vorige eeuw hadden ouders met een gelijk opleidingsniveau, bij een op de drie had de vader het hoogste opleidingsniveau, bij een kwart de moeder.

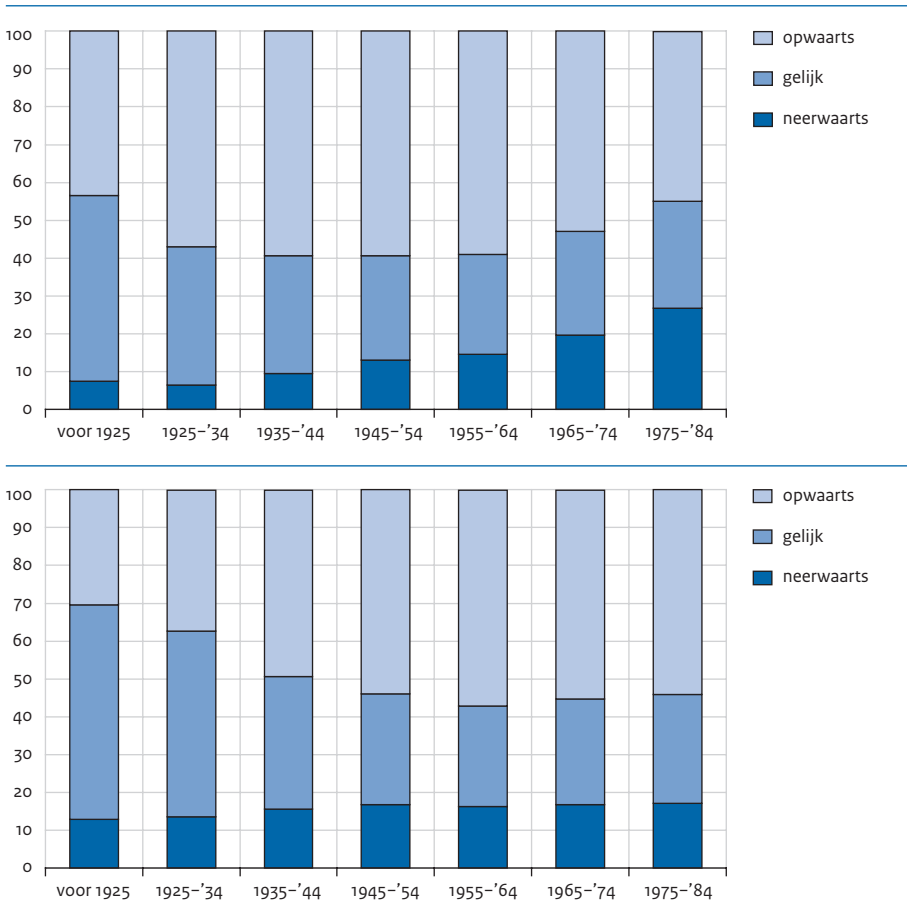
Totale mobiliteit: minder stijging en meer daling bij mannen

Figuur 2.2 toont voor opeenvolgende geboortecohorten het percentage volwassenen dat in vergelijking met de hoogst opgeleide ouder een hoger, een gelijk, of een lager opleidingsniveau heeft gehaald. Vanwege de invloed van emancipatie van vrouwen brengen we de ontwikkelingen voor mannen en vrouwen apart in beeld.

De totale mobiliteit is aanzienlijk toegenomen in de loop van de twintigste eeuw. Bij recente cohorten heeft nog maar 25% à 30% hetzelfde opleidingsniveau als zijn of haar ouders, de vooroorlogse geboortecohorten bleven nog veel vaker steken op hetzelfde, meestal lage opleidingsniveau als hun ouders. Bij mannen nam de opwaartse mobiliteit aanvankelijk toe, maar al bij cohorten geboren eind jaren dertig, begin jaren veertig werd het hoogste niveau van opwaartse mobiliteit bereikt. Na de cohorten 1955-'64 neemt de opwaartse mobiliteit van mannen af, en zet de tot dan toe lichte toename van de neerwaartse mobiliteit versneld door. Van de meest recente cohorten mannen eindigt ongeveer een kwart op een lager opleidingsniveau dan hun ouders. Gezien de nog niet gevorderde leeftijd van deze cohorten zal dat uiteindelijk nog wel iets minder worden: bij een hogere leeftijdsgrens van 28 jaar in plaats van 25 jaar is de neerwaartse mobiliteit bij deze cohorten geen 27% maar 24%. De trend van meer neerwaartse mobiliteit bij recente cohorten blijft ook dan zichtbaar. Het saldo van opwaartse en neerwaartse mobiliteit is nog steeds positief. Als de trend doorzet zal het aantal mannen dat stijgt respectievelijk daalt op de opleidingsladder steeds dichter bij elkaar komen te liggen. Op het moment dat de stijging en daling elkaar in evenwicht houden zouden we voor het eerst te maken krijgen met een cohort mannen dat in doorsnee niet hoger zal zijn opgeleid dan hun ouders.

Figuur 2.2

Opleidingsmobiliteit* tussen generaties naar geboortecohort en geslacht (in procenten)

a Ten opzichte van de hoogst opgeleide ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Bij vrouwen is nog veel minder een omslag zichtbaar. Het percentage opwaarts mobiele vrouwen neemt weliswaar enigszins af bij de meest recente cohorten, maar lang niet zo sterk als bij mannen. Verder blijft het aantal neerwaarts mobiele vrouwen vrijwel stabiel. Het effect van de emancipatie van vrouwen is duidelijk zichtbaar. Vrouwen geboren in het eerste deel van de twintigste eeuw maakten veel minder vaak dan mannen een stap omhoog op de onderwijsladder, en vaker een stap omlaag. Door de sterke groei van hun onderwijsdeelname nam het percentage vrouwen dat een of meer stappen omhoog zette snel toe. Bij de cohorten geboren in de jaren 1955-'64 was de achterstand op mannen

bijna weggewerkt. Daarna slaat de aanvankelijke voorsprong van mannen om in een achterstand.

Uit de resultaten van Tolsma en Wolbers (2010) komt een vergelijkbaar patroon naar voren. Ook zij stellen vast dat de neerwaartse opleidingsmobiliteit toeneemt bij recente cohorten mannen, maar niet bij vrouwen.⁵

Hoeveel stappen worden gezet op de onderwijsladder?

Om de ontwikkelingen in de mobiliteit beter te kunnen wegen, moeten we ook de afstand die bij stijging en daling wordt afgelegd in beschouwing nemen. Een jongere die vanuit het ongeschoolde milieu een vbo-diploma haalt, maakt slechts een bescheiden stap vooruit. Als gevolg van de algehele stijging van het opleidingsniveau heeft deze jongere nog steeds een relatief lage positie op de onderwijsladder. Door de inflatie van diploma's op de arbeidsmarkt is bovendien de kans toegenomen dat deze jongere tegenwoordig uiteindelijk toch is aangewezen op een baan op het laagste niveau (Josten 2010). In 'reële' termen is deze stap niet zo groot; de stap naar een middelbare of hogere opleiding heeft veel meer betekenis. In tabel 2.1 is de feitelijke opleidingsmobiliteit nader uitgesplitst naar het aantal treden op de onderwijsladder dat men ten opzichte van het ouderlijk milieu is gestegen of gedaald (de waarde -3 en 3 verwijzen naar een daling of stijging van drie of meer treden, bij de gehanteerde indeling is zes niveaus is vijf treden omhoog of omlaag het maximum).

Tabel 2.1

Afstand op de onderwijsladder ten opzichte van het ouderlijk opleidingsmilieu^a, naar geboortecohort en geslacht (in procenten)

	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3
mannen							
voor 1925	1	2	4	49	22	9	13
1925-'34	1	2	4	36	24	12	21
1935-'44	1	2	6	31	25	13	21
1945-'54	1	3	8	28	23	15	21
1955-'64	1	3	10	26	23	18	18
1965-'74	2	5	12	27	23	19	11
1975-'84	2	7	18	28	23	15	6
vrouwen							
voor 1925	3	3	7	57	16	6	8
1925-'34	3	3	8	49	18	10	9
1935-'44	2	4	10	35	27	12	10
1945-'54	2	4	11	29	25	16	13
1955-'64	1	3	11	27	24	18	15
1965-'74	1	4	12	28	25	19	11
1975-'84	1	5	12	29	25	19	10

a Het niveau van de hoogst opgeleide ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Mannen geboren in het eerste deel van de twintigste eeuw zetten vaak twee of zelfs drie of meer stappen omhoog ten opzichte van hun – vaak lage – ouderlijke opleidingsmilieu. Daling bleef bij deze cohorten meestal beperkt tot een enkele stap. De eerdergenoemde omslag bij mannen krijgt in tabel 2.1 nader reliëf. Bij de meest recente cohorten loopt het percentage dat drie of meer stappen omhoog zet terug, en ook het percentage mannen dat twee treden stijgt lijkt over het hoogtepunt heen. Alleen het percentage mannen dat een stap omhoog zet, bleef stabiel; er is nog wel stijging, maar de stappen worden minder groot. Ook dit is voor een deel een gevolg van het plafondeffect: uit het omvangrijke middelbare milieu zijn geen grote stappen meer mogelijk. Aan de andere kant van de medaille – daling – zien we dat niet alleen een groeiend aantal mannen bij recente cohorten een stap terug doet, er worden ook vaker twee stappen omlaag gezet. De opwaartse mobiliteit van vrouwen bleef bij de vooroorlogse cohorten meer dan bij mannen beperkt tot een of twee stappen omhoog. Het percentage dat drie of meer stappen omhoog zette was geringer, maar is minder ingezakt dan bij mannen. Bij de meest recente cohorten overtreffen vrouwen de mannen: ze zijn dus niet alleen vaker opwaarts mobiel, maar zetten ook grotere stappen omhoog. De toename van de neerwaartse mobiliteit blijft beperkt tot één stap omlaag en is dus minder uitgesproken dan bij mannen. Grote dalingen van drie of meer stappen werden zeldzamer dankzij de emancipatie.

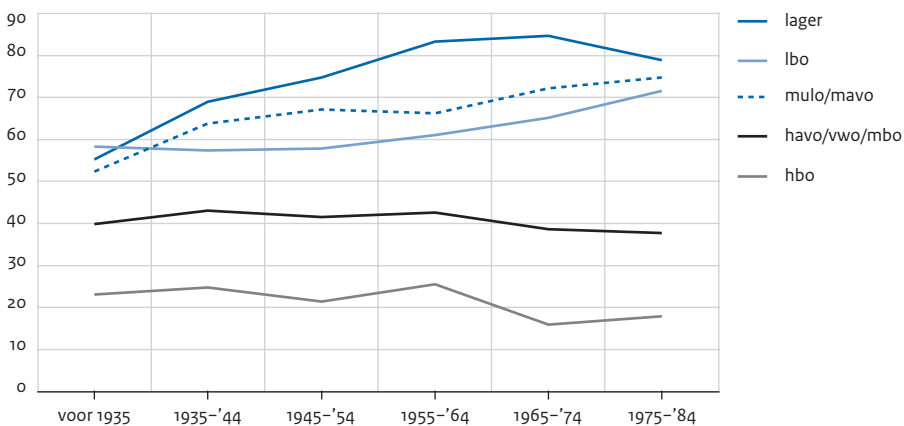
Mobiliteit vanuit de onderscheiden opleidingsmilieus

Hoe heeft de mobiliteit vanuit de verschillende opleidingsmilieus zich ontwikkeld? Is de trend van minder stijging en meer daling voornamelijk het gevolg van een verschuiving in de verdeling naar opleidingsmilieus, van het belangrijker worden van het plafondeffect? Of zijn er daarnaast ook bij de onderscheiden opleidingsmilieus veranderingen in de kansen op stijging en daling? In de figuren 2.3a en 2.3b zijn de kansen op stijging en daling vanuit de onderscheiden opleidingsmilieus weergegeven voor mannen uit opeenvolgende geboortecohorten.⁶

Al in de eerste helft van de twintigste eeuw was er een aanzienlijke opwaartse mobiliteit van mannen uit de lagere opleidingsmilieus. Daarbij werden vaak meerdere stappen tegelijk gezet naar een opleiding op middelbaar of zelfs hoger niveau. Bij meer recente cohorten is de opwaartse mobiliteit uit de lagere opleidingsmilieus nog verder toegenomen, maar de mobiliteit vanuit het allerlaagste niveau lijkt niet meer verder toe te nemen.⁷ Ook bereiken recente cohorten mannen vanuit het lbo/vbo- en mulo/mavo-opleidingsmilieu minder vaak het hoger onderwijs: de stijging blijft nu meestal beperkt tot een middelbare opleiding. Bij het mulo/mavo-opleidingsmilieu tekent dit beeld zich sterker af dan bij het lbo/vbo-opleidingsmilieu (niet in figuur 2.3). Dit kan te maken hebben met de aflossing van de mulo door de mavo; beide opleidingen worden aan elkaar gelijkgesteld, maar wellicht is dat ten onrechte en hebben ouders met een mavo-opleiding minder cultureel kapitaal in huis dan voorheen ouders met een mulo-opleiding. De opwaartse mobiliteit vanuit het middelbaar en het hbo-opleidingsmilieu ligt op een veel lager niveau en is niet toegenomen bij opeenvolgende cohorten. Het lijkt er meer op dat de opwaartse mobiliteit vanuit deze milieus bij de meest recente cohorten zelfs iets is verminderd.

Figuur 2.3a

Opwaartse mobiliteit^a naar opleidingsmilieu en geboortecohort, mannen (in procenten)

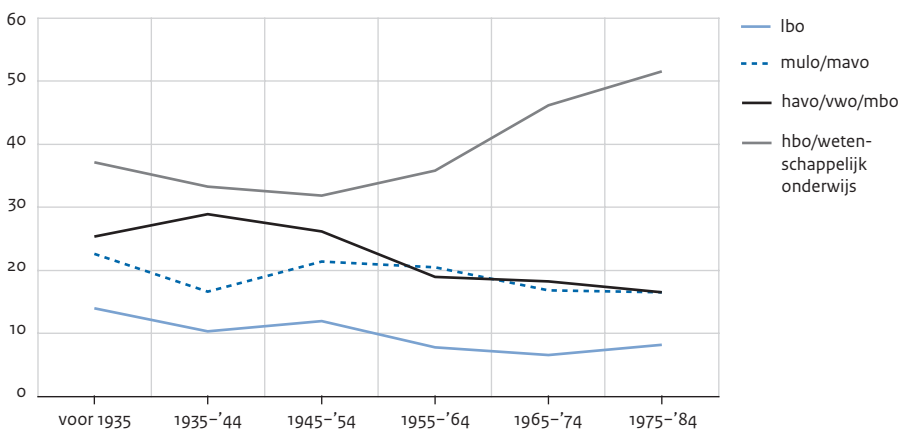

a Ten opzichte van de hoogst opgeleide ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Figuur 2.3b

Neerwaartse mobiliteit^a naar opleidingsmilieu^b en geboortecohort, mannen (in procenten)

a Ten opzichte van de hoogst opgeleide ouder.

b Het hbo- en het universitaire opleidingsmilieu zijn samengevoegd.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Wanneer we de ontwikkeling van de opwaartse mobiliteit per opleidingsmilieu vergelijken met de opvallende vermindering van de opwaartse mobiliteit van mannen bij

alle opleidingsmilieus tezamen (zie nogmaals figuur 2.2), dan kunnen we concluderen dat dit laatste vooral het gevolg is van de verschuiving over opleidingsmilieus. Als gevolg van de groei van het middelbaar en hoogopgeleide milieu groeien steeds meer jongens op in een milieu waar de kans op stijging minder groot, of zelfs afwezig is. Bij de afzonderlijk opleidingsmilieus doet de trend naar minder opwaartse mobiliteit zich niet, of slechts in beperkte mate voor.

Toegenomen daling bij mannen uit het hoogopgeleide milieu

De neerwaartse mobiliteit van mannen vanuit de lagere en middelbare opleidingsmilieus is geringer dan die vanuit de hogere opleidingsmilieus. Onder invloed van de algehele verhoging van het onderwijspeil is de neerwaartse mobiliteit vanuit het middelbaar, mulo/mavo- en lbo/vbo-opleidingsmilieu bij de meest recente cohorten verder afgenomen. Opvallender is de toegenomen daling vanuit het hogeropgeleide milieu bij naoorlogse cohorten mannen (figuur 2.3b). Lukte het de meerderheid van de voor de oorlog geboren mannen nog hun hoogopgeleide ouders te evenaren, bij de meest recente cohorten slaagt nog maar de helft daarin.⁸ Gezien de leeftijd van de meeste recente cohorten zal de neerwaartse mobiliteit uit het hoogopgeleide milieu bij deze cohorten uiteindelijk nog wel iets verminderen: bij een hogere leeftijdsgrens van 28 jaar in plaats van 25 jaar is de neerwaartse mobiliteit uit het hoogopgeleide milieu bij deze cohorten geen 51% maar 47%. De trend van meer daling bij recente cohorten mannen uit het hoogopgeleide milieu blijft duidelijk zichtbaar.

De gesignaleerde toename van de totale neerwaartse mobiliteit van mannen is dus niet alleen maar het gevolg van een verschuiving van het zwaartepunt naar de hogere milieus waar de kans op daling nu eenmaal groter is. Ook de kans op daling uit het hogere opleidingsmilieu nam toe.

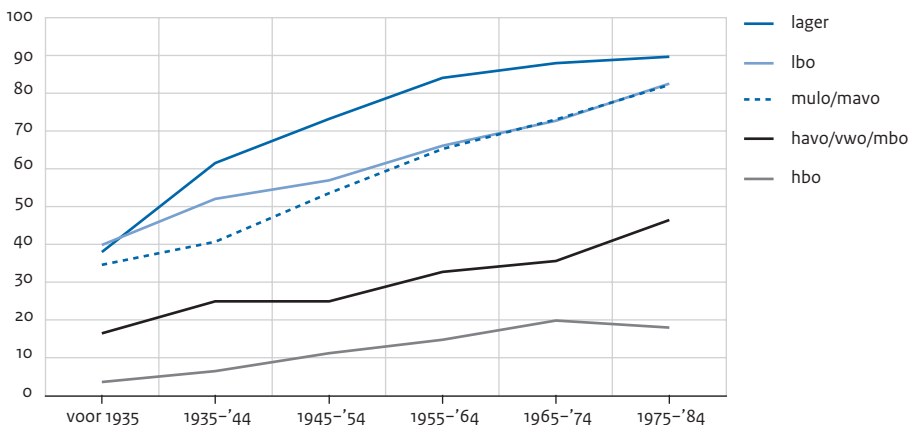
Nog geen omslag bij vrouwen

Bij vrouwen zijn de ontwikkelingen van de mobiliteit vanuit de verschillende opleidingsmilieus eenduidiger dan bij mannen. De opwaartse mobiliteit van vrouwen nam toe vanuit alle milieus, terwijl de neerwaartse mobiliteit op alle niveaus vermindert (figuren 2.4a en 2.4b). Een omslagpunt zoals bij mannen is (nog) niet zichtbaar.

De neerwaartse mobiliteit van vrouwen uit het hoogopgeleide milieu was bij de vooroorlogse geboortecohorten nog zeer groot. Vaak werden twee of drie stappen terug gezet ten opzichte van het ouderlijk opleidingsmilieu: ook in hoogopgeleide kringen pakten opvattingen over de rol van vrouwen destijds sterk nadelig uit voor de onderwijsloopbanen van dochters. Dit hoefde niet een evenredig verlies van maatschappelijke status met zich mee te brengen, maar voor statusbehoud waren deze vrouwen dan aangewezen op een partner met uitzicht op een goede maatschappelijke positie. Onder invloed van de emancipatie is de neerwaartse mobiliteit van vrouwen uit het hoogopgeleide milieu bij recente cohorten sterk teruggelopen. Steeds vaker evenaarden vrouwen hun hoogopgeleide ouders, en bij de meest recente cohorten zijn vrouwen uit het hoogopgeleide milieu inmiddels succesvoller dan mannen uit dat milieu. Bij het middelbare en de lagere opleidingsmilieus is de balans tussen stijging en daling bij de meest recente cohorten eveneens voor vrouwen gunstiger dan voor mannen.

Figuur 2.4a

Opwaartse mobiliteit^a naar opleidingsmilieu en geboortecohort, vrouwen (in procenten)

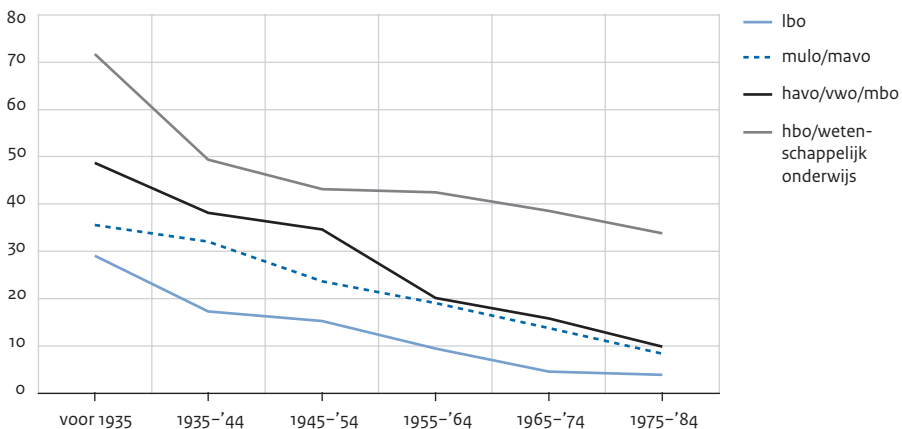

a Ten opzichte van de hoogst opgeleide ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Figuur 2.4b

Neerwaartse mobiliteit^a naar opleidingsmilieu^b en geboortecohort, vrouwen (in procenten)

a Ten opzichte van de hoogst opgeleide ouder.

b Het hbo- en het universitaire opleidingsmilieu zijn samengevoegd.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

We merken op dat de mobiliteit van vrouwen hier is vastgesteld ten opzichte van de ouder met de hoogste opleiding. Bij vergelijking van de opleiding van vrouwen met die van hun moeder zou de opwaartse mobiliteit vooral bij cohorten geboren vóór de jaren zestig van de vorige eeuw op een nog hoger peil liggen. Voor zover niet beide ouders laagopgeleid waren, hadden moeders destijds meestal een lager opleidingsniveau dan vaders.

Meer openheid?

Onder invloed van de algehele groei van onderwijsdeelname bereiken veel kinderen een hoger opleidingsniveau dan hun ouders. De groei van onderwijsdeelname gaat dus per definitie gepaard met opwaarts gerichte *absolute mobiliteit*. Dat is echter geen garantie dat kinderen in vergelijking met hun ouders ook vooruitkomen in de rangordening naar opleidingsniveau. Bij het bepalen van de *relatieve mobiliteit* wordt de invloed van de algehele stijging van het opleidingsniveau uitgefilterd (Ganzeboom en Luijckx 1995). Hoe sterker de samenhang tussen het opleidingsmilieu van herkomst en het zelf bereikte opleidingsniveau die dan nog resteert, hoe geringer de relatieve mobiliteit. Een geringe relatieve mobiliteit wijst op geslotenheid van de stratificatie naar opleidingsmilieu: ondanks de opwaartse absolute mobiliteit verandert er van ouders op kinderen weinig in de relatieve positie op de onderwijs ladder. Bij volledige openheid is er geen enkele samenhang tussen het milieu van herkomst en het bereikte opleidingsniveau. De werkelijkheid zal ergens tussen deze uitersten in liggen.

De mate van samenhang tussen het ouderlijk opleidingsmilieu en dat van hun kinderen kan worden bepaald met het zogenoemde uniforme associatiemodel (Lammers et al. 2007). De uniforme associatieparameter die daarbij wordt berekend, is een maatstaf voor de sterkte van deze samenhang. Heeft de parameter een waarde van 1, dan is er geen enkele samenhang en is de openheid maximaal. Naarmate de parameter een waarde aanneemt die groter is dan 1, is de samenhang sterker en zijn de kennelijke barrières tussen de opleidingsmilieus hoger.⁹

Is toegenomen opwaartse mobiliteit vanuit de lagere opleidingsmilieus gepaard gegaan met een grotere relatieve mobiliteit, en dus met meer openheid? Tabel 2.2 bevat de uniforme associatieparameters voor de onderscheiden geboortecohorten mannen en vrouwen.

De resultaten voor mannen en vrouwen blijken te verschillen. Bij opeenvolgende geboortecohorten mannen neemt de samenhang tussen het milieu van herkomst en het bereikte opleidingsniveau geleidelijk aan af. Omdat niet alleen opwaartse mobiliteit uit de lagere opleidingsmilieus is toegenomen, maar ook neerwaartse mobiliteit uit de hogere opleidingsmilieus is gegroeid, zijn de verschillen in opleidingskansen voor jongens uit verschillende opleidingsmilieus in de meest recente cohorten mannen kleiner dan bij eerdere cohorten. De stratificatie naar opleidingsmilieu is voor recente cohorten mannen dus meer open. De voorspelling van Young (1958) over de verstarring van de stratificatie naar opleidingsniveau is voor mannen niet uitgekomen.

Tabel 2.2

Samenhang^a tussen ouderlijk opleidingsmilieu^b en zelf behaald opleidingsniveau, naar geboortecohort (in odds ratio's)

	mannen	vrouwen
voor 1925	1,66	1,56
1925-'34	1,60	1,60
1935-'44	1,56	1,71
1945-'54	1,47	1,58
1955-'64	1,50	1,57
1965-'74	1,49	1,63
1975-'84	1,38	1,53

a Uniforme associatieparameter.

b Opleidingsniveau van de hoogst opgeleide ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Bij vrouwen is het patroon grilliger en is er geen eenduidige trend naar meer openheid. De opwaartse mobiliteit van vrouwen uit de lagere opleidingsmilieus is weliswaar sterk toegenomen, maar tegelijkertijd verminderde ook de neerwaartse mobiliteit uit de hogere milieus. Bij recente cohorten halen vrouwen uit het hoogopgeleide milieu ook vaak zelf een hoog opleidingsniveau. De samenhang met het milieu van herkomst bleef hierdoor bij vrouwen sterker dan bij mannen. Berekeningen waarbij de samenhang voor alle geboortecohorten tegelijk wordt geschat, bevestigen het verschil in ontwikkeling tussen mannen en vrouwen. Bij mannen vinden we dan een neerwaartse trend in de samenhang, bij vrouwen niet.¹⁰ Tolsma en Wolbers (2010) vinden een zelfde verschil tussen de relatieve mobiliteit bij opeenvolgende cohorten mannen en vrouwen.

De Graaf en Ganzeboom (1993) vonden met een andere aanpak bij eerdere cohorten zowel bij mannen als vrouwen een afnemende invloed van het ouderlijk opleidingsmilieu op het bereikte opleidingsniveau, zij het dat deze trend bij vrouwen zwakker was dan bij mannen. De reden is waarschijnlijk dat de afnemende invloed van het ouderlijk opleidingsmilieu in hun analyse deels werd veroorzaakt door de groei van onderwijsdeelname.¹¹ Bij de berekening van de relatieve mobiliteit wordt het effect van de algehele groei van onderwijsdeelname uitgefilterd. Breen et al. (2010) vonden in hun internationale vergelijking voor Nederland bij zowel mannen als vrouwen een afnemende ongelijkheid. Zij keken echter niet naar de verschillen tussen opleidingsmilieus, maar tussen sociale klassen afgeleid van het beroep van de vader. Verschillen in bereikt opleidingsniveau naar sociale klasse zijn sterker afgenomen dan die naar opleidingsmilieu (De Graaf en Ganzeboom 1993; Breen et al. 2009).

Gevolgen van mobiliteit

Opwaartse opleidingsmobiliteit zal vaak gepaard gaan met stijging op de maatschappelijke ladder ten opzichte van het ouderlijke milieu. Toch is sterke opwaartse mobiliteit niet helemaal zonder problemen, want het kan gepaard gaan met vervreemding van het

thuismilieu ofwel een gevoel van ontworteling. Uit de levensloopverhalen van academici met laaggeschoolde ouders die Brands (1992) optekende, is op te maken dat zij in hun studietijd weliswaar trouw bleven aan hun laagopgeleide thuismilieu, maar terdege beseften dat ze daar buitenstaander werden. Aan de andere kant voelden ze zich ook niet echt thuis in hun nieuwe studie- en werkomgeving, vanwege een gebrek aan sociale vaardigheden en culturele vorming.

Ook Matthys (2010) constateert dat hogeropgeleiden met een achtergrond in het arbeidersmilieu nogal eens het gevoel hadden tussen twee werelden in te komen hangen. Tijdens hun studieloopbaan ontstond vaak een gevoel van vervreemding van het thuismilieu, dat soms ook afwijzend reageerde op hun status van student. Ook in het nieuwe, hoogopgeleide milieu voelde men zich een buitenstaander en kon men zich als gevolg van een gebrek aan netwerkvaardigheden en onvoldoende kennis van culturele codes buitengesloten voelen. Het ontbrak aan het natuurlijke gemak van zich bewegen en presenteren, dat als kenmerkend voor de 'hogere klassen' werd ervaren. Mede daarom klampte men zich in de beroepsloopbaan vast aan de professionele identiteit: vakmanschap en hard werken waren belangrijk, leidinggevende aspiraties waren meestal afwezig. Men profiteerde niet altijd ten volle van de gevolgde opleiding. De kans op een topcarrière was nog het grootst in een werkomgeving waar professionele criteria belangrijker waren dan netwerkvaardigheden en kennis van culturele codes.

Kinderen uit de hogere opleidingsmilieus die de opleiding van hun ouders niet weten te evenaren, lopen het risico van verlies van sociale status. Over de sociaalpsychologische gevolgen van neerwaartse mobiliteit is weinig bekend. Als succes in het onderwijs in overeenstemming met het meritocratische ideaal alleen afhankelijk zou zijn van eigen inspanning en talent, zal falen in het onderwijs vooral worden opgevat als een teken van gebrek daaraan (Van Daalen en De Regt 2004). Jongeren uit lagere opleidingsmilieus kunnen een gebrek aan succes in het onderwijs nog toeschrijven aan ongunstige omstandigheden in hun thuismilieu. Voor jongeren uit het hoogopgeleide milieu is een beroep op ongunstige omstandigheden veel minder geloofwaardig: gebrek aan succes in het onderwijs is dan alleen nog uit te leggen als persoonlijk falen. Dit kan leiden tot aantasting van het zelfrespect (Swierstra en Tonkens 2008).

Tolsma en Wolbers (2010) concluderen dat de gevolgen van neerwaartse mobiliteit voor de sociale samenhang beperkt lijken. Er is een negatief effect van neerwaartse mobiliteit op het 'algemeen sociaal vertrouwen', maar bij andere indicatoren zijn er geen negatieve invloeden. ¹² Een hoog opleidingsniveau van ouders lijkt er voor te zorgen dat zonen en dochters minder geneigd zijn 'moslimdreiging' te ervaren en vaker van plan zijn te gaan stemmen bij de verkiezingen, ook als zij zelf minder hoog zijn opgeleid dan hun ouders.

2.4 Kijk op kansen in het onderwijs

Volgens het meritocratische ideaal moet de positie op de maatschappelijke ladder vooral afhankelijk zijn van prestaties en capaciteiten. Niet de afkomst maar de 'verdienste' moet bepalend zijn voor de sociale status. Het onderwijs vervult hierbij een sleutelrol: de gevolgde opleiding fungeert als indicator voor de persoonlijke 'verdienste' (Swierstra en Tonkens 2008). Een voorwaarde is dat ook schoolloopbanen meritocratisch verlopen;

in het onderwijs moet niet de sociale herkomst, maar de aanleg en de inzet van jongeren bepalend zijn voor het succes. Als schoolloopbanen sterk afhankelijk zijn van het milieu van herkomst, wordt de rechtstreekse overerving van maatschappelijke posities slechts vervangen door indirecte overerving via het onderwijs.

Het meritocratische ideaal is belangrijk in het onderwijsbeleid. De overheid voert al vele decennia achterstandenbeleid om gelijke kansen te creëren voor kinderen uit verschillende herkomstmilieus, zodat de aanleg en talenten van elk kind tot ontplooiing kunnen komen. Succes in het onderwijs zou in overeenstemming met het meritocratische ideaal alleen afhankelijk moeten zijn van de eigen inspanning en het (aangeboren) talent. In navolging van Young (1958) wijzen Swierstra en Tonkens (2008) op de mogelijk nadelige gevolgen van dit ideaal voor het zelfrespect van laaggeschoolden: wie alle kansen heeft gehad, heeft een gebrek aan succes helemaal aan zichzelf wijten. Door te benadrukken dat jongeren nog altijd opgroeien onder ongelijke omstandigheden en dat gelijke kansen nog niet zijn gerealiseerd, kunnen laaggeschoolden proberen aantasting van hun zelfrespect te ontlopen. Ook het geloof dat het heel goed mogelijk is om op andere manieren dan langs de weg van het onderwijs en diploma's succes te hebben in de samenleving, kan worden gezien als een overlevingsstrategie van de 'meritocratische verliezers'.

De vraag is wat de opvattingen zijn van de Nederlandse bevolking: denkt men dat succes in het onderwijs, in overeenstemming met het meritocratische ideaal, vooral afhangt van aanleg en inzet? Of meent men dat sociale herkomst of financiële barrières (mede) een belangrijke rol spelen? Hoe denkt men over de onderwijskansen van de eigen schoolgaande kinderen? Heeft men nog vertrouwen in de waarde van diploma's en in het onderwijs als middel om hogerop te komen in de samenleving? Om hier inzicht in te krijgen is in de enquête Nederland in Generaties de mening van de bevolking gepeild over onderwijskansen en het belang van diploma's.

Talent en inzet, of herkomst?

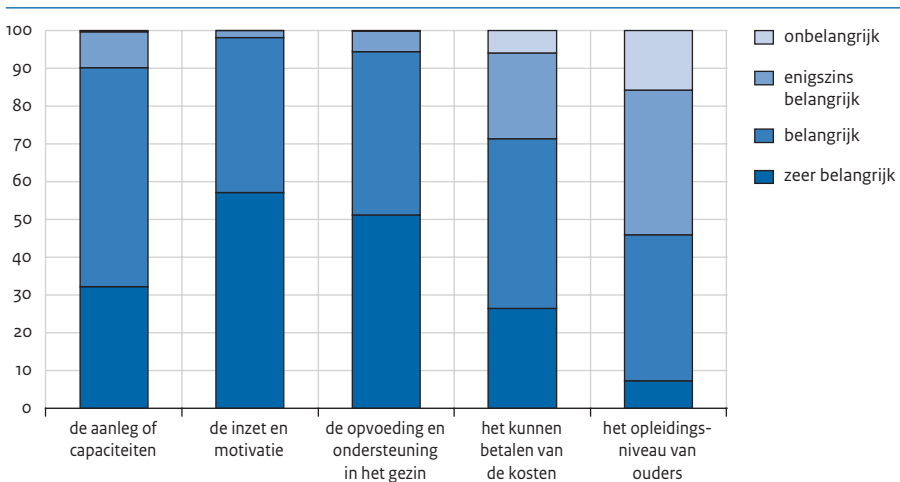
In de eerste plaats is respondenten gevraagd hoe ze denken over enkele factoren die van invloed kunnen zijn op het onderwijssucces van jongeren. Sommige factoren verwijzen naar individuele kenmerken ('aanleg', 'inzet'), andere hebben betrekking op omstandigheden in het gezin. Dat de twee 'meritocratische' factoren 'aanleg' en 'inzet' belangrijk zijn, wordt breed onderschreven: 90% of meer meent dat deze factoren belangrijk of zeer belangrijk zijn voor het opleidingsniveau dat jongeren halen (figuur 2.5). Van de drie factoren die verwijzen naar gezinsomstandigheden wordt 'opvoeding en ondersteuning door ouders' door bijna iedereen als belangrijk of zeer belangrijk gezien, maar dat geldt wat minder voor 'het kunnen betalen van de kosten van het onderwijs'. Het 'opleidingsniveau van ouders' wordt het minst belangrijk gevonden.

Dat niet alleen aanleg en inzet, maar ook opvoeding en steun van ouders belangrijk worden gevonden, is een aanvulling op de meritocratische diagnose. De bevolking lijkt een gemengde diagnose te stellen: niet alleen individuele factoren, maar ook wat in het gezin gebeurt is belangrijk. De factoren die te maken hebben met de sociale status van het gezin (de financiële draagkracht en met name het opleidingsniveau van ouders) doen minder ter zake. Een flink deel van de bevolking heeft kennelijk vertrouwen in de

mogelijkheden van jongeren uit lageropgeleide milieus, mits ze aanleg hebben en inzet tonen.

Figuur 2.5

Mening over het belang van enkele factoren voor het opleidingsniveau dat jongeren bereiken, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (Nederland in Generaties (NiG) 2010)

Hoewel de meritocratische diagnose van onderwijsloopbanen dus door velen wordt onderschreven – zij het met de aanvulling dat steun vanuit het gezin belangrijk is – zijn er toch wel accentverschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. Lageropgeleiden wijzen wat minder dan hogeropgeleiden op het belang van inzet en motivatie, en wat meer op de opvoeding en ondersteuning in het gezin en op het kunnen betalen van de kosten van het onderwijs (zie tabel B2.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Dit zal te maken hebben met concrete ervaringen van lageropgeleiden, maar zoals eerder opgemerkt kan het verwijzen naar ongunstige omstandigheden ook worden begrepen als een ‘overlevingsstrategie’ van lageropgeleiden om zelfrespect te behouden. Respondenten die ten opzichte van hun ouders een of meer stappen op de onderwijs-ladder zijn gestegen, zoals de eerste generatie hogeropgeleiden, wijzen (nog) meer dan andere respondenten op het belang van aanleg en inzet als de sleutel tot succes in het onderwijs. Dit past bij het beeld dat universitair afgestudeerden uit het arbeidersmilieu schetsen van hun onderwijsloopbanen. Zij zien werkracht, inzet en doorzettingsvermogen als essentiële ingrediënten van hun succes (Matthys 2010).

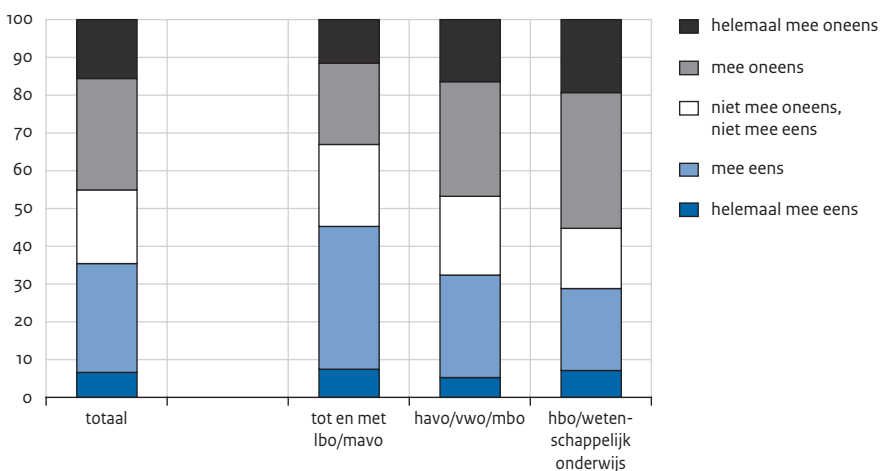
Hogeropgeleiden tegenstander van afschaffen basisbeurs

Het kunnen betalen van de kosten van het onderwijs kan volgens de bevolking mede van invloed zijn op onderwijsloopbanen. In het hoger onderwijs draagt studiefinanciering

bij aan de financiële toegankelijkheid van het onderwijs, met name voor jongeren uit de lagere sociale milieus. De toegankelijkheid van het hoger onderwijs is een belangrijke overweging in discussies over een eventuele herziening van de studiefinanciering. Het vervangen van de basisbeurs (die bij voldoende prestaties een schenking is) door een lening die moet worden terugbetaald, zou met name jongeren uit de lagere milieus kunnen afschrikken (Werkgroep Hoger onderwijs 2010). Gepeild is hoe de bevolking denkt over het afschaffen van de basisbeurs en het in plaats daarvan verstrekken van een lening met gunstige voorwaarden die achteraf moet worden terugbetaald. Het draagvlak voor dit voorstel is niet erg groot: ongeveer een op de drie respondenten is het er (helemaal) mee eens, een grotere groep is erop tegen (figuur 2.6).

Figuur 2.6

Mening over het afschaffen van de basisbeurs in het hoger onderwijs en het in plaats daarvan verstrekken van een lening met gunstige voorwaarden, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (NiG'10)

Opmerkelijk is dat lageropgeleiden nog de meeste steun uitspreken voor het vervangen van de basisbeurs door een lening. De reden is vermoedelijk dat ze de basisbeurs zien als een subsidie voor kinderen van hogeropgeleiden, terwijl ze verwachten dat hun eigen kinderen er weinig profijt van hebben omdat ze weinig deelnemen aan het hoger onderwijs. De overweging dat de basisbeurs bijdraagt aan de financiële toegankelijkheid van het hoger onderwijs is daar kennelijk aan ondergeschikt. Als we alleen respondenten met schoolgaande kinderen in de analyse betrekken vinden we hetzelfde patroon: ook dan lijken lageropgeleiden het argument dat de basisbeurs vooral ten goede komt aan kinderen van hogeropgeleiden zwaarder te laten wegen dan de financiële toegankelijkheid van het hoger onderwijs voor hun eigen kinderen.

Een vergelijkbaar patroon zien we bij de stelling dat ‘studenten in het hoger onderwijs veel meer voor hun opleiding zouden moeten betalen dan nu het geval is’. Niet veel respondenten stemmen hiermee in (17% ‘eens’ of ‘helemaal mee eens’), maar er is wel meer steun onder lageropgeleiden (25%) dan onder hogeropgeleiden (12%). De achterliggende motieven zijn waarschijnlijk dezelfde als bij de basisbeurs: ook nu lijken lageropgeleiden zich wat vaker te laten leiden door de overweging dat subsidies voor hoger onderwijs onevenredig ten goede komen aan kinderen van hogeropgeleiden. Vanwege de grote deelname van kinderen van hogeropgeleiden aan hoger onderwijs is dat feitelijk ook zo (Jonker en Pommer 2010).

‘Kansen voor lagere milieus zijn verbeterd’

De bevolking is gevraagd naar hun mening over veranderingen in de onderwijskansen voor kinderen uit lagere sociale milieus. Voorgelegd is de vraag of de kansen voor kinderen uit de lagere milieus om een diploma in het hoger onderwijs te halen zijn verbeterd de afgelopen 30 jaar. De meerderheid (56%) van de respondenten denkt dat deze kans is toegenomen, een kleinere groep (27%) meent dat hierin geen veranderingen zijn opgetreden. Slechts weinig respondenten (17%) zijn van mening dat de kansen zijn verslechterd. Hogeropgeleiden zijn het meest optimistisch, lageropgeleiden denken wat vaker dat er niets is veranderd. Echter, ook onder lageropgeleiden denkt slechts een minderheid dat de kansen op een diploma in het hoger onderwijs zijn verslechterd voor kinderen uit hun milieu; lageropgeleiden zijn zeker niet uitgesproken negatief over de ontwikkelingen (zie tabel B2.2 in de bijlage).

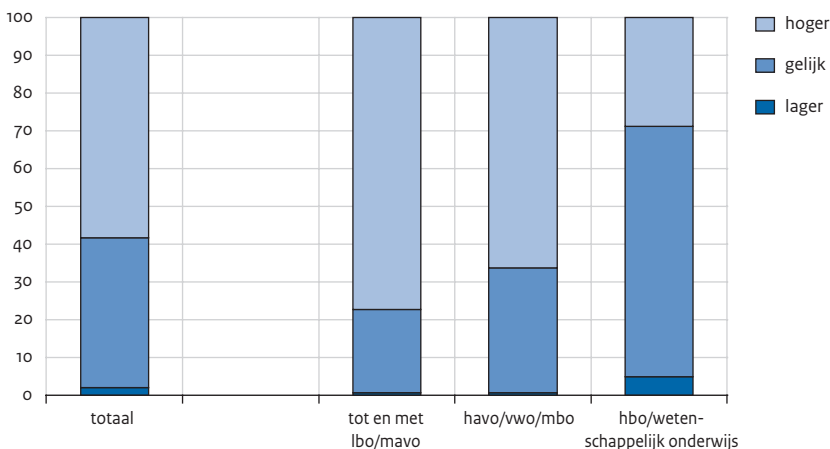
Optimistische verwachting voor eigen kinderen

In lijn met het beeld dat zij hebben van onderwijskansen in het algemeen, zijn ouders behoorlijk optimistisch over de onderwijskansen van hun eigen schoolgaande kinderen. Lager en middelbaar geschoolde ouders verwachten in overgrote meerderheid dat hun kinderen een of meer stappen omhoog zullen zetten op de onderwijsladder. Ouders met een hbo-opleiding verwachten vaak dat hun kinderen een academische opleiding zullen afronden. Maar zelden houden hogeropgeleide ouders er rekening mee dat hun kinderen op een lager opleidingsniveau zullen uitkomen (figuur 2.7). Vertrouwen in opwaartse mobiliteit of – als hoger niet mogelijk is – in het vasthouden van een hoog opleidingsniveau, is bij veel ouders nog altijd het dominante perspectief.

Het optimisme over de kansen van de eigen kinderen staat op gespannen voet met de feitelijke uitkomsten van onderwijsloopbanen. We hebben laten zien dat bijvoorbeeld een substantieel aantal jongens uit het hoogopgeleide milieu er niet in slaagt de opleiding van hun ouders te evenaren. In paragraaf 2.5 bespreken we de strategieën van ouders gericht op het voorkomen van neerwaartse mobiliteit.

Figuur 2.7

Verwachting van ouders over het te behalen opleidingsniveau van hun schoolgaande kinderen,^a naar opleidingsniveau van de ouders, 2010 (in procenten)

a Verwachting dat het schoolgaande kind een lager, gelijk of hoger opleidingsniveau zal bereiken als de ouder.

Bron: SCP (NiG'10)

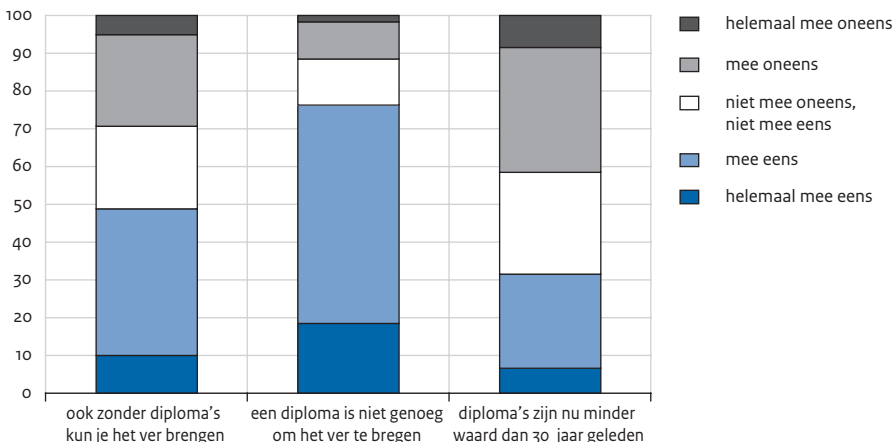
Uiteenlopende ideeën over de waarde van diploma's

Hoe kijkt de bevolking aan tegen de waarde van diploma's? Over de betekenis van diploma's voor maatschappelijke kansen zijn de meningen verdeeld: een flinke groep is het (helemaal) eens met de stelling 'Ook zonder diploma's kun je het ver brengen in de maatschappij', maar een niet veel kleinere groep is het daar (helemaal) mee oneens (figuur 2.8). Zoals eerder opgemerkt zouden met name laagopgeleiden als 'verliezers van de meritocratie' zich kunnen vastklampen aan het idee dat je het ook zonder diploma's ver kunt schoppen in de samenleving. Er is op dit punt echter nauwelijks verschil tussen lager- en hogeropgeleiden: opvallend genoeg onderschrijven ook flinke aantallen hogeropgeleiden deze stelling.

Waar de eerste stelling de noodzaak van een diploma relateert, stelt de tweede uitspraak dat er meer nodig is om het ver te brengen in de samenleving dan alleen een diploma. De overgrote meerderheid is het daar (helemaal) mee eens. Wat dat 'meer' is, kan door respondenten verschillend zijn geïnterpreteerd: ook na het onderwijs veel inzet blijven tonen, overeenkomstig de meritocratische gedachte, maar misschien ook wel het beschikken over de juiste connecties en beheersen van de juiste culturele codes.

Figuur 2.8

Mening over de betekenis van diploma's in de samenleving, 2010 (in procenten)

Bron: SCP (NiG'10)

De mening dat 'alleen een diploma niet genoeg is om het ver te brengen in de samenleving' zou het gevolg kunnen zijn van het beeld dat diploma's steeds minder waard worden op de arbeidsmarkt. Dit laatste beeld lijkt echter niet te bestaan: slechts een minderheid is het eens met de stelling dat diploma's nu minder waard zijn dan 30 jaar geleden. Het vertrouwen in de waarde van een onderwijsdiploma op de arbeidsmarkt lijkt niet ernstig aangetast.

2.5 Voorkómen van neerwaartse mobiliteit

Bijna alle hogeropgeleide ouders gaan ervan uit dat ook hun kinderen een diploma van het hoger onderwijs zullen halen. De gegevens over de neerwaartse mobiliteit die hiervoor zijn gepresenteerd maken echter duidelijk dat succes zeker niet is gegarandeerd. Om te voorkomen dat hun kinderen minder succesvol zijn in het onderwijs, kunnen hoogopgeleide ouders verschillende strategieën hanteren.

Bij de eerste strategie staat de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs centraal. Hoogopgeleide ouders proberen hun kinderen bij voorkeur op een categoriaal gymnasium of een smalle havo/vwo-scholengemeenschap geplaatst te krijgen. Het vmbo wordt zo veel mogelijk gemeden. Als zoon of dochter vervolgens onvoldoende presteert om over te gaan naar een volgend leerjaar, geven hoogopgeleide ouders er de voorkeur aan dat hun kind een jaar blijft zitten in plaats van dat het overstapt naar een lager schooltype. Daarmee handhaven ze de kans op deelname aan een vervolgopleiding in het hoger onderwijs. Kinderen van laagopgeleide ouders stromen bij onvoldoende prestaties vaker af naar een lager schooltype (Kloosterman en De Graaf 2009). De kans op het tussentijds overstappen naar een hogere schoolsoort in het voortgezet onderwijs

is groter bij kinderen uit de hogere milieus dan bij kinderen uit lagere milieus. Zij houden daarmee zicht op een hoog opleidingsniveau en op de langere duur op behoud van de sociale status van hun ouders (Tieben 2010).

Een tweede strategie die ouders uit hogere sociale milieus hanteren om mislukking van hun kinderen in het onderwijs te voorkomen is de 'compensatiestrategie', waarbij ouders financiële en sociale hulpbronnen inzetten om het gewenste hoge niveau te bereiken (Bourdieu 1989). Dat begint al in het basisonderwijs. Daar schakelen hoogopgeleide ouders bijvoorbeeld betaalde hulp in om hun kind te trainen voor de Cito-toets en daarmee de kans op een havo- of vwo-advies te vergroten. Eenmaal aangekomen in het havo/vwo, zijn bijles en huiswerkbegeleiding de belangrijkste vormen van extra ondersteuning waar hoogopgeleide ouders het vaakst geld aan uitgeven (Berdowski et al. 2010). Particuliere huiswerkbegeleiding is een groeiende bedrijfstak. Het aantal particuliere huiswerkinstituten werd enkele jaren geleden geschat op ongeveer duizend. In 2007 maakten naar schatting tussen de 60.000 en 110.000 leerlingen in het voortgezet onderwijs gebruik van huiswerkbegeleiding (Sontag et al. 2009: 19-20). Volgens gegevens uit het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek schakelde in 2007 omstreeks 7% van de huishoudens met kinderen in het voortgezet onderwijs op eigen kosten hulp in om de schoolloopbaan van de kinderen te ondersteunen (bijlessen, hulp bij leerproblemen, huiswerkbegeleiding, examentraining). Het percentage is weliswaar niet zo hoog, maar op een totaal van ruim 900.000 leerlingen gaat het om aanzienlijke aantallen (ruim 60.000 huishoudens met een of meer kinderen in het voortgezet onderwijs). Hogeropgeleide ouders schakelen vaker betaalde hulp in dan lageropgeleide ouders (respectievelijk 11% en 4%). De uitgaven kunnen flink oplopen; indien hulp is ingeschakeld wordt daar op jaarbasis gemiddeld zo'n 800 euro aan uitgegeven. De derde, meest ingrijpende strategie is de 'vervangingstrategie': het overstappen van een reguliere, van overheidswege bekostigde school naar een particuliere school op commerciële basis, waarbij de opleidingskosten volledig voor rekening van de ouders komen.¹³ Volgens de Inspectie van het onderwijs stonden er in het schooljaar 2007 bij de zeven aanbieders van particulier voortgezet onderwijs die volledige examens mogen afnemen en diploma's mogen uitreiken, 3037 leerlingen ingeschreven; dat waren er 13% meer dan in 2006 en 31% meer dan in 2002¹⁴ (De Regt en Weenink 2003; Inspectie van het onderwijs 2009). Bij de deelname aan particulier onderwijs staat het behalen van een diploma centraal. De leerlingen zijn in de regel afkomstig uit het reguliere voortgezet onderwijs en volgen meestal in één jaar de leerstof van de laatste twee jaren van het havo of het vwo. In dat jaar worden leerlingen intensief voorbereid op het eindexamen. Dat gebeurt in kleine klassen, met veel individuele aandacht, persoonlijke begeleiding en toezicht. De afgelopen jaren zijn er echter twijfels ontstaan of het diploma dat bij deze particuliere scholen wordt behaald wel gelijkwaardig is aan het diploma dat door de reguliere scholen wordt uitgereikt. Recent onderzoek van de onderwijsinspectie laat zien dat het gemiddelde cijfer voor het centraal examen op het merendeel van de particuliere scholen lager is dan 6, terwijl dat in het door de overheid bekostigde onderwijs maar bij 15% van de scholen het geval is. Dat particuliere scholen toch goede slagingspercentages realiseren komt doordat ze aanzienlijk hogere cijfers geven voor het schoolexamen dan voor het centraal examen (Inspectie van het onderwijs 2009). Onvoldoendes op het

centraal examen kunnen daarmee worden gecompenseerd, maar het is de vraag of op deze wijze voldoende basis is gelegd voor een succesvolle studie in het hoger onderwijs.

2.6 Slotbeschouwing

Grenzen aan de opwaartse mobiliteit?

We zijn dit hoofdstuk begonnen met de vraag of de grenzen van de opwaartse onderwijsmobiliteit bij de autochtoon Nederlandse bevolking in zicht komen. Omdat de ontwikkelingen bij mannen en vrouwen zo van elkaar verschillen, is op deze vraag geen simpel antwoord mogelijk. Bij mannen is er inderdaad een omslag zichtbaar: bij recente cohorten is er minder opwaartse en meer neerwaartse mobiliteit. Vanwege het optreden van 'plafondeffecten' valt die verschuiving te verwachten, maar dat blijkt niet de enige oorzaak. Ook de neerwaartse mobiliteit van jongens uit het hoogopgeleide milieu is toegenomen. Het lukt hogeropgeleiden nu minder goed dan vroeger om hun 'opleidingskapitaal' door te geven aan hun zonen. Het lijkt erop dat het inmiddels omvangrijke hoogopgeleide milieu langzamerhand uiteen valt in een kansrijk en een wat minder kansrijk segment. De opwaartse mobiliteit van mannen uit het middelbaar opgeleide milieu bleef vrijwel onveranderd bij opeenvolgende cohorten, ondanks de algehele groei van onderwijsdeelname. De opwaartse mobiliteit van mannen uit de lagere milieus, ten slotte, nam aanvankelijk toe, maar er lijkt een kleine groep mannen over te blijven die het niet lukt om het ongeschoolde milieu te ontstijgen. Mogelijk zal die groep toch nog verder afnemen onder invloed van het voortijdig schoolverlaten-beleid dat de afgelopen tien jaar is gevoerd. De stelling dat de grenzen aan de opwaartse mobiliteit zijn bereikt voert al met al te ver, maar opwaartse mobiliteit is voor jongens in ieder geval lang niet meer zo vanzelfsprekend als in het verleden.

Bij meisjes en vrouwen tekent zich nog nauwelijks een omslag af naar meer neerwaartse mobiliteit. Dankzij de emancipatie is de grote neerwaartse mobiliteit uit de hogere opleidingsmilieus die kenmerkend was voor de vooroorlogse generaties vrouwen, aanzienlijk verminderd. Tegelijkertijd nam de opwaartse mobiliteit van vrouwen uit het lagere en middelbare opleidingsmilieu sterk toe. In de recente geboortecohorten hebben vrouwen de mannen dan ook op alle fronten ingehaald: meer stijging uit de lagere opleidingsmilieus en minder daling uit de hogere. Het is niet duidelijk welk mechanisme verantwoordelijk is voor de toegenomen neerwaartse mobiliteit van jongens uit het hoogopgeleide milieu, maar het lijkt geen greep te hebben op meisjes uit dat milieu. De vrees dat de verschillen in opleidingskansen als gevolg van de meritocratisering uiteindelijk zullen toenemen, zoals verwoord in het toekomstscenario van Michael Young (1958), is vooralsnog niet bewaarheid. Mede dankzij de toegenomen neerwaartse mobiliteit uit het hoogopgeleide milieu verzwakte bij mannen de samenhang tussen het behaalde opleidingsniveau en het milieu van herkomst. Statusverlies is geen aantrekkelijk perspectief voor ouders en kinderen in het hoogopgeleide milieu, maar het past wel bij een meer open stratificatie naar opleidingsniveau, waarin 'dubbeltjes' niet alleen 'kwartjes' kunnen worden, maar 'kwartjes' ook 'dubbeltjes'. Ook in termen van openheid is het beeld genuanceerd, want bij vrouwen vonden we geen duidelijke trend naar meer openheid. De onderwijskansen van vrouwen uit de lagere en middelbare

opleidingsmilieus zijn weliswaar sterk verbeterd, maar de kansen van vrouwen uit het hoogopgeleide milieu verbeterden eveneens. De verschillen tussen vrouwen uit de lagere en hogere opleidingsmilieus bleven daardoor aanzienlijk.

Heeft de bevolking nog vertrouwen in het onderwijs als middel tot sociale stijging? Ondanks de omslag naar meer neerwaartse mobiliteit die zich in ieder geval bij mannen aftekent, is het vertrouwen van de bevolking in de mogelijkheden om vooruit te komen in het onderwijs groot. Aanleg en inzet zijn in de optiek van de bevolking van doorslaggevend belang voor onderwijssucces, een laag herkomstmilieu wordt door velen niet gezien als een belangrijke hinderpaal. Ook veel lageropgeleiden onderschrijven tot op grote hoogte deze meritocratische diagnose van schoolsucces en zijn net als de rest van de bevolking van mening dat de onderwijskansen van kinderen uit de lagere milieus de afgelopen decennia zijn verbeterd. Het vertrouwen van lageropgeleiden dat hun kinderen de weg omhoog zullen weten te vinden in het onderwijs is dan ook behoorlijk groot, net zo goed als hogeropgeleiden nauwelijks rekening houden met de mogelijkheid dat hun kinderen een stap terug zullen doen. Het vertrouwen in vooruitgang in het onderwijs vertoont al met al geen grote scheuren.

Minder overtuigd lijkt de bevolking van de meritocratische notie dat onderwijs een centrale rol speelt bij de toedeling van maatschappelijke posities. Een flink deel van de bevolking – ook van de hogeropgeleiden – meent dat je het ook zonder diploma's verkunt brengen in de maatschappij en velen zijn van mening dat een diploma lang geen garantie is voor succes in de samenleving. De bevolking lijkt de betekenis van onderwijs als middel tot sociale stijging dus tot op zekere hoogte te relativiseren. Mogelijk wordt dit ingegeven door de wens om aan het dwingende keurslijf van de diplomameritocratie te ontsnappen, maar het lijkt erop dat het belang van een goede opleiding enigszins wordt miskend. Voorbeelden uit de sportwereld of de showbusiness laten weliswaar zien dat je ook zonder veel opleiding tot grote hoogten kunt stijgen, maar voor de brede massa van jongeren is dergelijk succes niet weggelegd. Investeren in een opleiding blijft voor hen aanbevelenswaardig.

Noten

- 1 Bij deze cijfers wordt uitgegaan van de hoogst opgeleide ouder. Kijken we naar ouders afzonderlijk, dan zijn er meer lageropgeleide ouders en minder hogeropgeleide ouders.
- 2 Gesthuizen en Kraaykamp (2002) laten zien dat de variatie in verbale capaciteiten onder recente generaties laagopgeleiden geringer is dan onder eerdere generaties.
- 3 COOL staat voor CohortOnderzoek OnderwijsLoopbanen van 5-18 jaar. Het onderzoek wordt in het primair onderwijs uitgevoerd door het ITS en het Kohnstamm Instituut en in het voortgezet onderwijs door het GION en het Cito. Het onderzoek wordt gefinancierd door NWO.
- 4 In het AVO is respondenten gevraagd naar het eigen opleidingsniveau en dat van hun ouders. Door de vier genoemde edities van het onderzoek te stapelen beschikken we over de opleidingsgegevens van 32.200 autochtone Nederlandse respondenten en hun ouders. De geselecteerde respondenten zijn minimaal 25 jaar oud.

- 5 Omdat Tolsma en Wolbers (2010) een onderwijsindeling gebruiken waarbij lbo/vbo en mulo/mavo zijn samengevoegd tot een categorie, zijn de door hen gevonden percentages niet helemaal te vergelijken met de hier gepresenteerde cijfers.
- 6 Bij de uitsplitsing naar opleidingsmilieu zijn de geboortecohorten geboren voor 1925 en de cohorten geboren van 1925-'34 samengevoegd met oog op een voldoende aantal respondenten per opleidingsmilieu.
- 7 Vanwege het geringe aantal mannen in het laagopgeleide milieu bij de cohorten 1975-'84 moeten we rekening houden met aanzienlijke marges rond het gevonden percentage voor deze specifieke groep. Er kunnen daarom geen vergaande conclusies worden verbonden aan de in vergelijking met de voorgaande cohorten geringere opwaartse mobiliteit van mannen uit het laagopgeleide milieu bij de cohorten 1975-'84.
- 8 We hebben het hbo- en het universitaire opleidingsniveau samengevoegd vanwege de geringe omvang in de steekproef van het universitaire milieu bij de cohorten geboren voor 1935. Door deze samenvoeging is er voor kinderen uit het universitaire milieu pas sprake van daling als zij een opleiding lager dan hbo-niveau voltooien. Als een hbo-opleiding voor kinderen van universitair geschoolde ouders als daling wordt gezien, dan ligt de daling bij naoorlogse cohorten mannen uit het universitaire milieu rond de 60%. Dit percentage loopt op bij de meest recente cohorten.
- 9 De uniforme associatieparameter geeft voor aangrenzende herkomstmilieus de verhouding tussen de kans dat een jongere uit het hogere opleidingsmilieu het overeenkomstige opleidingsniveau behaalt en de kans dat een jongere uit het aangrenzende lagere opleidingsmilieu dit hogere opleidingsniveau behaalt (Lammers et al. 2007). De aanname is dat de verhoudingen tussen aangrenzende herkomstmilieus op alle niveaus hetzelfde zijn. Het voordeel van deze veronderstelling is dat het model een (uniforme) parameter oplevert voor de totale samenhang tussen opleidingsmilieu van herkomst en het zelf bereikte opleidingsniveau. Bij de berekening van de uniforme associatieparameter zijn het lbo/vbo opleidingsmilieu en opleidingsniveau samengevoegd met het mulo/mavo opleidingsmilieu en opleidingsniveau.
- 10 Tabel 2.2 bevat de associatieparameters volgens een model waarin deze kunnen verschillen per cohort. Volgens een schatting waarbij een rechtlijnige trend in de associatieparameter van opeenvolgende cohorten wordt verondersteld, volgt de parameter bij mannen een neerwaartse lijn bij de opeenvolgende cohorten. Bij de vroegste cohorten bedraagt de parameter volgens deze trendschatting 1,62 en bij de meest recente cohorten 1,43 (bij elke volgende groep cohorten neemt de parameter met 0,03 af). Bij vrouwen vinden we geen rechtlijnige neerwaartse trend bij opeenvolgende cohorten.
- 11 De Graaf en Ganzeboom (1993) analyseerden de samenhang tussen ouderlijk milieu en het zelf behaalde opleidingsniveau bij cohorten geboren van 1890-1960 met een lineair regressiemodel. De groei van de onderwijsdeelname leidt hierbij tot een afnemende invloed van het milieu van herkomst op het behaalde opleidingsniveau, omdat de vroege, milieugevoelige overgangen in onderwijsloopbanen door die groei bij recente cohorten een minder zwaar stempel drukken op het behaalde eindniveau. Een analyse van de AVO-gegevens met een lineair regressiemodel waarbij het opleidingsmilieu en het opleidingsniveau zijn vertaald naar jaren gevolgd onderwijs, wijst voor zowel mannen als vrouwen op een afnemende invloed van het milieu van herkomst op het zelf bereikte opleidingsniveau. Wel neemt het effect van het milieu van herkomst volgens deze schatting bij vrouwen duidelijk minder sterk af dan bij mannen (bij vrouwen is het effect bij het meest recente cohort naar schatting met ongeveer 30% verminderd ten opzichte van het eerste cohort, bij mannen

- met bijna 60%). Met een regressieanalyse waarbij het ouderlijk opleidingsmilieu en het zelf behaalde opleidingsniveau per geboortecohort zijn gestandaardiseerd, krijgen we inzicht in de samenhang tussen relatieve posities van ouders en kinderen op de onderwijsladder bij opeenvolgende cohorten. De invloed van het milieu van herkomst neemt dan veel minder af bij opeenvolgende cohorten: bij mannen is de samenhang bij de meest recente cohorten naar schatting met 33% verminderd ten opzichte van de eerste cohorten, bij vrouwen met 15%. In termen van relatieve posities is de samenhang bij vrouwen dus weinig verminderd.
- 12 Algemeen sociaal vertrouwen werd gemeten via het item 'In het algemeen zijn mensen wel te vertrouwen'.
 - 13 Bij het Luzac College – de particuliere opleiding met de meeste vestigingen en leerlingen – bedraagt het cursusgeld voor een volledig vwo-pakket in het schooljaar 2010/11 ongeveer 18.000 euro en voor een volledig havopakket 16.000 euro (ontleend aan www.luzac.nl op 26 juli 2010).
 - 14 Bij de vergelijking met 2002 is het Luzac Lyceum niet meegerekend, omdat dat in 2002 nog niet bestond.

Literatuur

- Batenburg R., K. Asselberghs, F. Huijgen en P.H. van der Meer (2003). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel V. Trends in beroepsniveau en overscholing in de periode 1987-2000*. Tilburg: OSA (OSA-publicatie A196).
- Berdowski, Z, J. Berger en J. Bal (2010). *Geld naast de school. Private uitgaven in basis- en voortgezet onderwijs*. Zoetermeer: Research voor Beleid.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality. Changing Prospects in Western Society*. New York/London/Sydney/Toronto: Wiley.
- Bourdieu, P. (1989). Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal. In: D. Pels (red.), *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (p. 142-170). Amsterdam: Van Gennep.
- Brands, J. (1992). 'Die hoeft nooit meer wat te leren'. *Levensverhalen van academici met laaggeschoolde ouders* (proefschrift). Nijmegen: SUN.
- Breen, R, R. Luijkx, W. Müller en R. Pollak (2009). Non-persistent inequality in educational attainment: evidence from eight European countries. In: *American Journal of Sociology*, jg. 114, nr.5, p. 1475-1521.
- Breen, R, R. Luijkx, W. Müller en R. Pollak (2010). Long-term trends in educational inequality in Europe: class inequalities and gender differences. In: *European Sociological Review*, jg. 26, nr.1, p. 31-48.
- Bronneman-Helmers, R. (2004). Onderwijs. In: SCP (red.), *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 361-412). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/13).
- CBS (2009). *Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Daalen, R. van, en A. de Regt (2004). Verborgene krenkingen in het onderwijs. Kanttekeningen bij meritocratisering. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 31, nr. 4, p. 527-541.
- Essen, M. van (2006). *Kwekeling tussen akte en ideaal*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Ganzeboom, H.B.G. en R. Luijkx (1995). Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: patronen en historische veranderingen. In: J. Dronkers en W. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (p. 14-30). Assen: Van Gorcum.
- Gesthuizen, M. en G. Kraaykamp (2002). Ontwikkelingen in verbale capaciteiten van laagopgeleiden in Nederland. De keerzijde van onderwijsexpansie. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 77, nr. 4, p. 361-380.

- Gijsberts, Mérove en Lex Herweijer (2009). Onderwijs en opleidingsniveau. In: Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 94-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (sCP-publicatie 2009/18).
- Graaf, P.M. de, en H.B.G. Ganzeboom (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for 1891-1960 Birth Cohorts. In: Y. Shavit en H.P. Blossfeld (red.), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries* (p. 75-99). Boulder: Westview Press.
- Graaf, P.M. de, en R. Luijckx (1995). Paden naar succes: geboorte of diploma's? In: J. Dronkers en W. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (p. 31-45). Assen: Van Gorcum.
- Hartgers, M. en W. Portegijs (2009). Onderwijs. In: A. Merens en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2008* (p. 46-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (sCP-publicatie 2009/2).
- Herweijer, L. (2006). Op weg naar een hogeronderwijsdiploma. In: sCP (red.), *Investeren naar vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 20-51). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (sCP-publicatie 2006/21).
- Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (sCP-publicatie 2008/10).
- Inspectie van het onderwijs (2009). *Zelfstandige exameninstellingen voortgezet onderwijs. Leerlingenpopulatie en examenresultaten*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Jonker, Jedid-Jah en Evert Pommer (2010). Profijt van de overheid in 2007. In: Evert Pommer en Evelien Eggink (red.), *Publieke dienstverlening in perspectief. scp-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (p. 72-92). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (sCP-publicatie 2010/16).
- Josten, Edith (2010). *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. (sCP-publicatie 2010/10).
- Kloosterman, R. en P.M. de Graaf (2009). Zittenblijven of afstromen? De relatie tussen sociaal milieu en keuzes in het voortgezet onderwijs voor drie cohorten leerlingen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 84, nr.1, p. 6-28.
- Lammers, J., B. Pelzer, J. Hendrickx en R. Eisinga (2007). *Categorische data-analyse met spss. Inleiding in de loglineaire analysetechnieken*. Assen: Van Gorcum.
- Matthys, Mick (2010). *Doorzetters. Een onderzoek naar de betekenis van de arbeidersafkomst voor de levensloop en loopbaan van universitair afgestudeerden*. Amsterdam: Aksant.
- Mulder, L., J. Roeleveld en H. Vierke (2007). *Onderbenutting van capaciteiten in het basis- en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Regt, A. de, en D. Weenink (2003). *Investeren in je kinderen. Over de keuze voor particulier onderwijs in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Sontag, L., M. Siesling, H. Mariën en D. Kolen-van Loon (2009). Uitwijken of invoegen? De omvang en vormen van aanvullend of vervangend onderwijs en de keuzemotieven van ouders. In: Onderwijsraad (red.), *Uitwijken en inbrengen* (p. 10-66). Den Haag: Onderwijsraad.
- Swierstra, T. en E. Tonkens (2008). Meritocratie en de erosie van het zelfrespect. In: T. Swierstra en E. Tonkens (red.), *De beste de baas? Verdienste, respect en solidariteit in een meritocratie* (p. 61-80). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tieben, N. (2010). *Transitions, tracks and transformations. Social inequality in transitions into, through and out of secondary education in the Netherlands for cohorts born between 1914 en 1985* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Tolsma, J. en M.H.J. Wolbers (2010). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

- Turkenburg, Monique en Ria Vogels (2009). Onderwijs. In: Rob Bijl, Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer en Peggy Schyns (red.), *De sociale staat van Nederland 2009* (p. 125-163). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009/14).
- Vogels, R. en R. Bronneman-Helmerts (2003). *Autochtone achterstandsleerlingen: een vergeten groep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Werfhorst, H.G. van der (2005). Diploma-inflatie en onderwijsgelijkheid. In: *Mens en maatschappij*, jg. 80, nr. 1, p. 25-43.
- Werkgroep Hoger onderwijs (2010). *Studeren is investeren. Rapport brede heroverwegingen, 7. Hoger onderwijs*. Den Haag: ministerie van Financiën.
- Wolbers, M.J.H. (1998). *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt. Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland* (proefschrift). Amsterdam: Thesis Publishers.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2006). *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033. An essay on education and equality*. London: Thames&Hudson.